

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

PERIODIZACIJA RAZVOJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Da je bila praslovanščina zadnja stoletja (III. — V. n. e.) pred razselitvijo Slovanov v današnja bivališča dialektično že znatno diferencirana, vsaj po skupinah, slavisti danes precej splošno priznavajo (gl. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika* 69 sl.; Belić, *Stanojevićeva Enciklopedija*, cir. izd., IV, str. 393; Klemensiewicz — Lehr-Splawiński — Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, 26 ssl., idr.). — To je povsem razumljivo zlasti dialektologu, ki iz lastne skušnje ve, kako se govor od ene generacije do druge spreminja. Govorica pač ni statična, marveč dinamična, torej podvržena spremembam v času in kraju. In kakor je danes, tako je bilo tudi v praslovanski dobi. V vsakem jeziku pa iz meni še ne povsem jasnih razlogov nastopajo periode, v katerih je razvoj hitrejši in hkrati povzroči več sprememb kot v prejšnji dobi. Med dobe počasnejšega in hitrejšega razvoja lahko postavimo nekake časovne zareze, mejnike, ki nam pa služijo le za lažji pregled in obravnavo snovi. Samo v takem smislu govorim tudi o periodizaciji razvoja slovenskega jezika.

Strinjam se z Ramovšem (gl. KZg. 70 ssl.), da pravega enotnega južnoslovenskega pradialekta, t.j. enotnega jžsl. jezika, „ki bi razvil pomembne jezikovne novosti, poslej lastne vsem jžsl. govorom“, nikdar ni bilo. Predniki današnje južnoslovenske jezikovne skupine, od Bolgarov najbrž samo zahodni del, so v stoletjih pred priselitvijo v današnja bivališča živeli nekje na širšem ozemlju, verjetno v severovzhodni Panoniji pod Karpati (gl. Belić, *Stan. E. IV*, 393), v večji bližini zapadnoslovenske skupine. V to dobo gre morda slovensko in srbskohrvatsko krajšanje ide. akuta. (gl. še Belić, *Stan. E. IV*, 393, 394). Naselitvenih tokov iz te sekundarne južnoslovenske „pradomovine“ v današnja bivališča je bilo več, v različnih smereh in v različnih časih. Med prvim in zadnjim tokom je po vsej verjetnosti preteklo mnogo desetletij. V glavnem moramo suponorirati dva velika tokova: zahodni je ob donavskem kolenu nad današnjo Budimpešto (gl. še Belić, *Stan. Encikl. IV*, 394) ali zapadno od njega prekoračil Donavo in nekako ob Leithi in Rabi prišel na Štajersko v dolino Murice in srednje Mure. Na jug se je ob Muri in njenih pritokih razširil do Slovenskih goric in Kozjaka; na severu pa je tok, ki je prišel ob Leithi v dolino Murice, šel od Brucka v pokrajine ob zgornji Muri in čez prelaze na jug na Koroško, s Koroške pa na severozahodno Gorenjsko, v Beneško Slovenijo in v dolino Soče do

morja v Tržaškem zalivu in še dalje v Istro. Ta tok je precej časa moral biti v tesnejši zvezi z zahodnoslovansko skupino (*dl, tl, ł > ie > i*). To pot nekako nakazujejo slovenski dialekti. Pred tem tokom ali morda celo z njim, pa se zdi, da je šel tisti naselitveni tok, ki je še bolj na jug zasedel Hrvatsko Primorje in otoke blizu do Dubrovnika. Iz tega dela se je razvila današnja čakavščina. Iz takega skupnega potovanja in sožitja, ki je moralo trajati več desetletij, lahko razumemo, zakaj je glasovna, akcentska, zlasti pa leksikalna zveza med čakavščino in slovenščino tako velika, mnogo večja in starejša kakor s kajkavščino in štokavščino (gl. tudi Tentor, Leksička slaganja. Razprave II. razreda SAZU, I, 1950).

Drugi veliki preselitveni tok, ki je brzkone bil v bližnji zvezi s kasnejšim štokavskim elementom, je moral potovati nekoliko kasneje od prvega, bržkone med Rabo in Blatnim jezerom, po vsej verjetnosti skupaj s kasnejšim štokavskim elementom, proti jugozahodu, in je zasedel današnje Prekmurje, Medžimurje, Haloze, Slovenske gorice, vzhodni del Kozjaka, ves vzhodni in južni del Pohorja, vso srednjo Štajersko s porečjem Sotle, severovzhodno Gorenjsko skoraj do Kamnika, vso Dolenjsko in Notranjsko ter se na Krasu in v Istri sešel s tistim velikim tokom, ki je že prej prišel od severa preko Koroške. Po sredini med obema deloma še danes v glavnem teče znamenita Ramovševa „osrednja črta pasu z rahlimi narečnimi zvezami“ (gl. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika 118). Med ta dva glavna naselitvena tokova se je prej, hkrati in pozneje vrinilo nekaj manjših naselitvenih jeder, to ali ono morda celo iz druge psl. jezikovne skupine. Za to bi deloma govoril današnji slovenski besedni zaklad, predvsem pa krajevna imena.

Vendar je pa ob začetku priselitve v današnjo domovino Slovencev jezik priseljencev bil precej enoten; razlike med njimi so bile v prvi vrsti govorne razlike med starim in mladim rodom, zaznatnejše razlike in inovacije pa med pripadniki obeh velikih naselitvenih tokov, ki so se pa izoblikovale tik pred selitvijo ali pa že med selitvijo samo. Na stičnih točkah obeh tokov, ki jih spočetka ni bilo veliko (ob Muri v bližini Slovenskih goric, ob Dravi pri današnjem Dravogradu, na vzhodnem Gorenjskem, pri Ljubljani, na Krasu in v Istri), so se začela izenačevanja; celota se je razvijala v smer individualnega slovanskega jezika, slovenskega, posamezni deli pa v smer narečnih skupin. V glavnem še vladajo isti psl. jezikovni zakoni, kot so vladali ob času naselitve. To vidimo na izposojenkah iz alpskoslovenskega jezika v sosedne nemške in romanske dialekte in na izposojenkah iz romanskih in nemških dialektov v alpsko slovanščino (gl. Ramovš, Kratka zgod. sl. jez. 23 ssl.). V nekaterih delih alpske slovanščine, zdi se, da na jugozapadu je bil razvoj hitrejši in so se psl. inovacije hitreje razvijale (ali pa nastajale nove) kot pa v centralnih in severovzhodnih predelih. Za to nam govori dejstvo, da nekateri splošni slovenski pojavi na severovzhodu še danes niso dosegli tiste stopnje kot v slovenskih dialektih na jugozapadu in ki so nam iz starih zapisov in knjig že več stoletij znani (moderna vokalna redukcija).

V tej prvi dobi je v slovenščini še bil v veljavi sistem odprtih zlogov; *z* in *č* sta se ločila še nekako do polovice 9. stoletja, ob koncu tega stoletja sta ponekod že začela sovpadati in onemevati; *o* in *ę* sta bila še prava nazalna vokala, *y* in *i* sta bila še različna fonema; do konca 8. stol. je *tort*,

tolt, tert, telt itd. še prehajalo v *trat, tlat, trét, tlét* itd.; zakoni psl. metafonije so še v polni veljavi ipd.

Toda že na dejstvu, da imamo v začetku 9. stol. metatezo *tolt > trat* (*Karl > kral'*) že do konca izpeljano (Ramovš, *Kratka zgod.* 26), vidimo, da so psl. jezikovni zakoni ponehavalni s svojim delovanjem. V sredi 9. stoletja moramo za slovenščino že suponirati odpad fonetično šibkih *z* in *z* na koncu pa tudi že v sredini besede (gl. Ramovš, *KZg.* 35); v začetku 10. stol. je moral biti ta odpad že popoln. Vsaj v to dobo pa moramo postaviti nastanek originalov za brižinske spomenike, ki so v ohranjeni obliki prepis s konca 10. stol. (gl. Ramovš—Kos, *Briž. spom.* 11). Prepisovalec ob koncu 10. stoletja najbrž ni mnogo spreminjal izvirnega teksta, posebno ne, če je bil tujec (gl. Ramovš—Kos, *Briž. spom.* 9). Jezik brižinskih spomenikov nam torej more v glavnem kazati stanje slovenskega jezika ob koncu 9. in v začetku 10. stoletja.

Brižinski spomeniki pa nam kažejo sovpad *z* in *z* in ohranitev enotnega *ø* samo v fonetično krepki poziciji; *ę* in *ę* imata vsaj v nekaterih pozicijah še dosti izrazit nosni izgovor, kar se nam za koroško narečje, v katerem so originali ali prepisi najbrž nastali, ne zdi nič čudnega, ker imamo nazalni izgovor v vzhodnokoroških govorih še danes ohranjen, sporadično v nekaterih pozicijah pa tudi še drugod po Koroškem. V nekaterih jugozapadnih govorih pa sta *ę* in *ę* v tej dobi najbrž bila že denazalizirana. Psl. *ę* je moral v brižinskih spomenikih imeti fonem izrazitega *e*-jevskega monoftona, brez kakršnega koli palatalnega elementa spredaj ali zadaj, ker se stalno piše z *e* v vseh treh spomenikih. Biti je moral vsaj srednje ali pa že ozke kvalitete. Psl. *y* je v večini pozicij že sovpadel s psl. *i*, itd.

S temi in drugimi spremembami se je struktura alpskoslovenskega jezika temeljito spremenila, zlasti z odpravo odprtih zlogov in nastankom zaprtih zlogov v sredini in na koncu besede. S tem razvojem je bila nenadno zaključena prva razvojna doba slovenskega jezika. V njej so do kraja nastali vsi tisti jezikovni pojavi, ki slovenščino karakterizirajo kot samostojen slovanski jezik, slovenski. Okrepile pa so se tudi nekatere prednase-litvene inovacije in nastale nove ter se iz notranjih, geofizičnih, psiholoških, socioloških in drugih razlogov razvile tako daleč, da moremo ob koncu prve razvojne faze suponirati že osnovne narečne skupine. Za to bi govorile predvsem nekatere razlike v besednem zakladu I., III. in II. brižinskega spomenika.

Naslednja, druga razvojna faza traja nekako od začetka 10. pa do konca 12. stoletja. V teh tri sto letih so se razvila slovenska narečja in celo že nekateri govori. To nam dokazuje primerjava razvoja posameznih glasov v slovenskih dialektih in v historičnem gradivu pa tudi historični podatki sami.

Tako suponira Ramovš za *ę* (gl. *Histor. gram.* VII, 1935, str. XIII sl.), da se je npr. „*ę* v koroščini 10. stol.“ (in gotovo tudi v severozapadni gorenjščini) „glasil že kot *ę*“ (za kar govorijo tudi brižinski spomeniki; gl. gori), v dolenjščini pa kot *ę*. Če pogledamo celovški rokopis iz l. ca. 1430, ki je pa prepis starejšega originala, ta pa je po Iv. Grafenauerju (*Jezik in slovstvo*, I, 165—169) vsaj iz 14. stol., vidimo, da imamo za poudarjeni *ę* regularno *ę*: *rešly* (< *reši* imp.), *veruyo* (< *verujo*), *grechow*

(< *grêchâ*), enkrat *ey* : aor. *seydi* (napaka za *seyde* < *sêde*). Za nepoudarjeni *ê* imamo *i* : *dwitttze*. Enkratni *eï* za *ê* v rokopisu je v Ratečah lahko istega izvora kakor v bližnji Mojstrani (T. Logar, SR V — VII, 149). Govor prireditelja predloge celovškemu rokopisu je potemtakem za poudarjeni *ê* še imel *ê*, kakor ga ima že sosednji Podkoren in ostala gorenjščina še danes, za nepoudarjeni *ê* pa *i*, danes predtonično *ə* (*rasnica*, gl. pl. *zvəždá*, ali onemitev : *dvica*). — Rateški govor ima danes *i^o* in je verjetno, da je imel približno podoben refleks *ie* ali *iē* že ob nastanku predloge za celovski rokopis. Slovenski izvirnik očenaša in apostolske vere je mnogo starejši od predloge za celovski rokopis in ima torej tudi starejši duktus jezika. Prireditelj prve predloge je verjetno bil Gorenjec in so sledovi koroščine v celovškem rokopisu mlajši (*našen*, dat. pl.). Rokopis je žal prekratek, da bi mogli v njem natančneje eruirati razne razvojne plasti in narečne poteze. Vsekakor nas pa filološka in lingvistična analiza rokopisa pripeljeta že v 13. stoletje in s tem imamo vsaj za konec 13. stoletja že dokazan izrazito zahodnogorenjski dialekt.

Analiza stiškega rokopisa iz ca. 1440, ki je tudi prepis starejšega originala in je predloga za tega po filološki analizi Iv. Grafenauerja (ČJKZ VIII, 1931, 116) nastala od 12. do 13. stol., prvotna slovenska prirediteljev pa verjetno tudi že v 13. stoletju, kaže, da je izrazita dolenjščina stiškega rokopisa morala nastati že v 12. stoletju. To izpričuje tudi notranjski dialekt, ki je po Ramovševem mnenju (gl. *Histor. gram.* VII, 46) bil z Dolenjskega na Notranjsko postopoma priseljen do 13. stoletja. Ker so najstarejši jezikovni pojavi notranjskega dialektista isti kot v dolenjščini (*ð* > *ū*, *ê* > *eï* ipd.), je torej dolenjščina v 12. stoletju morala biti že izobražen dialekt.

Do istega rezultata, da je slovensščina v 12. stoletju imela izobražene že vse današnje osnovne dialekte in najbrž tudi že govore, sem prišel ob podrobnem študiju vzhodnoslovenskega, tako imenovanega prleškega dialektista, kjer narečno gradivo popolnoma potrjuje, da je 1. 1200, ko so se Madžari končno umaknili iz srednje in spodnje Prlekije, prleščina imela izobražene celo že govore. Gradivo pa tudi potrjuje, da je smer naselitve morala iti severovzhod — jugozahod.

Nov dokaz za trditev, da je bila slovensščina v sredini 12. stoletja narečno že diferencirana, je v poročilu Inštitutu za slovenski jezik SAZU o zapisovanju remšniškega dialektista prinesel T. Logar, ko je za trdno dognal, da ima severozahodno Pohorje istovrsten koroški dialekt, kakor je remšniški na levem bregu Drave. Ta pokrajina (nekako do črte Ostri vrh — Činžat nad Falo — Klopni vrh na Pohorju) je do 1. 1147 političnoupravno spadala pod Koroško in šele od 1147 dalje pod Štajersko. Ker ima vse to ozemlje še danes izrazite starejše koroške narečne poteze in je moralo biti naseljeno s koroške strani, je torej tudi koroščina bila 1147 že izoblikovana.

Podobne lingvistične in historične dokaze bi mogli navesti še za druge slovenske dialekte, n. pr. za vzhodno dolenjščino ob spodnji Krki, za goričanski dialekt idr. Tako torej drži naša ugotovitev, da so slovenska narečja vsaj konec 12. stoletja že kazala isto podobo, kakršno poznamo iz začetka 15. stoletja in še danes. Z letom 1200 torej lahko zaključimo drugo

razvojno dobo slovenskega jezika. Podrobneje o tej dobi gl. moj članek „Zur Chronologie der Dialektbildung im Slowenischen“ (v tisku v Orbisu VI, 2). Tudi tretja doba obsega nekako tri sto let, od približno 1200 do 1500. Ta doba kaže mnogo mirnejši jezikovni razvoj in je karakterizirana v prvi vrsti s podrobno izobrazitvijo govorov v posameznih dialektih. V to dobo štejem tudi prvi močnejši primorsko-kraški superstrat nad staro dolensko osnovo v notranjščini. Proti koncu te dobe postanejo zopet močnejše redukcijske tendence nepoudarjenih vokalov, ki pridejo do polnega izraza v naslednji dobi, vidne so pa že v celovškem in stiškem rokopisu.

Četrta doba v razvoju slovenskega jezika tudi obsega blizu tri sto let (nekako od 1500 do Japlja 1784). Prvo, namreč 16. stoletje tega razvoja je silno revolucionarno. V tem stoletju se v centralnih, zlasti pa v zahodnih slovenskih dialektih nepoudarjeni in deloma tudi že kratko poudarjeni vokali, zlasti *i*, *u*, *ê*, manje *e*, *o*, najmanj pa *a* reducirajo v redukcijski vokal srednje kvalitete ali pa v bližini sonornih konzonantov tudi že popolnoma oneme. Redukcija se kasnejša stoletja nadaljuje in širi proti severovzhodu. Skupina *la* preide v gorenjsko-koroških dialektih v *wa/ua*, drugod povečini v *la*, le redkokje je ostala (B. L. Krajina). Tudi velarni *ʔ* na koncu besede in v sredini pred konzonantom je prešel v *u* in se je zlasti končni *-u* v naslednjih stoletjih s spredaj stoječim vokalom asimiliral, tako da je končni produkt zvečine *-u/ù* (pri nepoudarjenih in kratko poudarjenih zlogih), ponekod *-o/ò* ali *-a/à*. Moderna vokalna redukcija je močno spremenila morfološko in besedotvorno strukturo govornega slovenskega jezika, pa tudi fonetično.

Peto dobo pa računam od nastopa Japlja in Kumrdeja 1784 dalje, ko postaja v življenju slovenskega ljudskega jezika vedno močnejši vpliv knjižnega jezika, ko tudi v slovenskem knjižnem jeziku prevladuje stremjenje po neki enotnosti brez večjega vpliva narečij. Nasprotno: slovenski knjižni jezik je postal v zadnjih štiridesetih letih tako mogočen org nize, da že odločilno vpliva na slovenska narečja, in sicer tako, da jih izpodriva in sam stopa na njihovo mesto. Tako nastaja slovenska koiné. Centripetalne sile, ki stremijo k enotnosti vsega slovenskega jezika, so danes močnejše kakor centrifugalne, ki so več ko tisoč let slovenski jezik vedno bolj diferencirale.

R. Kolarič